

Володимиром) складає лист «Історична доля України. Спроба узагальнення», в якому вони висловлюють свої міркування щодо протидії мовній і духовній асиміляції українського народу. І на першому місці в цьому переліку, адресованому і нинішньому, і майбутнім поколінням українців, наведено таку настанову: «Уживати тільки рідну мову на рідній землі, і цим зміцнювати себе і свій народ» [10]. Половину з усіх порад щодо норм поведінки для українців автори листа присвячують мовному опору. Це ще раз підтверджує, якої великої ваги надавали правозахисники українській мові у справі визволення та відродження України.

Література

1. Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х – 1960-х рр. Український історичний журнал. 2008. № 5. С. 147–159.
2. Баран В. Україна 1950–1960-х рр. : еволюція тоталітарної системи. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.
3. Корогодський Р. До Брама Світа. Портрети / упоряд., авт. післямови та прим. О. Сінченко. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 432 с.
4. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. Київ: Видавн. дім «КМ Академія», 2004. 163 с.
5. Мова – народ : висловлювання про мову та її значення в житті народу / упоряд. Олекса Тихий. Київ: Смолоскип, 2007. 416 с.
6. Потебня О. Мова, національність, денаціоналізація: статті і фрагменти / упоряд. і вступ. ст. Ю. Шевельова. Нью-Йорк, 1992. 155 с.
7. Суд над Олексієм Тихим. Тихий О. Роздуми: збірник статей, документів, спогадів / упоряд. О. Зінкевич. Балтимор–Торонто : Смолоскип, 1982. С. 37–61.
8. Тихий О. Думки про рідний Донецький край. URL: <http://olexa.org.ua/tvory/tvor01.htm> (дата звернення: 21.04.20).
9. Тихий О. Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області. Тихий О. Роздуми: збірник статей, документів, спогадів / упоряд. О. Зінкевич. Балтимор–Торонто : Смолоскип, 1982. С. 9–26.
10. Тихий О., Романюк В. Історична доля України. Спроба узагальнення : лист українських політ'язнів. URL: <http://olexa.org.ua/tvory/tvor02.htm> (дата звернення: 1.05.20).
11. Тихий О. Словник мовних покручів / упоряд. і ред. В. Овсієнко. Донецьк : Тов-во ім. Олекси Тихого, 2009. 107 с.
12. Чапленко В. Мовна політика більшовиків на Україні в 1950–60-их рр. Чикаго : Укр. публіцист.-наук. ін-т, 1974. 195 с.

УДК 94:323.269(477)»1941-1944»

ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ПІДПІЛЬНО-ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Микола Слободянюк

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри українознавства
Дніпровського національного університету
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна*

У статті розглядаються особливості радянської історіографії партизанського руху і підпілля на території окупованої нацистами України. Зокрема, проаналізовано наукову дискусію навколо проблеми періодизації історіографії історії радянського руху Опору. Запропоновано відповідний набір критеріїв та авторську схему періодизації. Відповідно до означених періодів проведено змістовний аналіз наукових здобутків радянських істориків у вивченні теми. Окреслені подальші напрями досліджень.

Ключові слова: рух Опору, партизани, періодизація, історіографія.

The article discusses the features of Soviet historiography of the partisan movement and the underground in the Ukrainian territory occupied by the Nazis. In particular, an analysis of the scientific discussion around the problem of periodization of the historiography of the history of the Soviet resistance movement was carried out. The corresponding set of criteria and the author's scheme of periodization are proposed. In accordance with the indicated periods, a substantial analysis of the scientific achievements of Soviet historians in the study of the topic was carried out. Further areas of research are outlined.

Keywords: Resistance movement, periodization, partisans, historiography.

Осягненню особливостей історичного розвитку українських земель сприяє вітчизняна історіографія. Без теоретичного й історіографічного осмислення й узагальнення всього, що було зроблено попередніми дослідниками неможливий прогрес у вивченні будь-якої наукової теми. Не є винятком і проблематика з історії антифашистського руху Опору. Згідно з прийнятою в радянській історичній науці періодизацією історіографії історії антифашистської боротьби традиційно видокремлювалися три періоди: воєнні роки (1941–1945 рр.), післявоєнний (1946 р. – сер. 50-х рр.), сучасний (друга пол. 50-х – 80-ті рр.) [3, с. 68]. У той же час деякі аспекти періодизації залишалися дискусійними. Наприклад, Т. Логунова наголошувала, що навряд чи доцільно позиціонувати воєнні роки як самостійний період, адже література, що тоді видавалася, мала публіцистичний або прикладний характер і частіше використовувалася як історичне джерело. На її думку, розробка історії партизанського руху фактично почалася тільки з середини 50-х рр. Дослідниця виокремлює тільки два періоди: 1) 40-ві – перша пол. 50-х рр., 2) друга пол. 50-х – 80-ті рр. [5, с. 100, 101] В. Шайкан, хоча й виділила воєнні роки в окремий історіографічний період, слушно зазначила, що у публікаціях того часу не вказувалися форми і методи підпільної боротьби, прізвиська патріотів, місця дислокації партизанських загонів і підпільних організацій. Роботи носили загальний характер, відображали зростання «всенародної боротьби», її інтернаціональний характер, героїзм радянських людей [9, с. 70].

Ряд сучасних українських учених пропонує виділяти в окремий період 1985–1991 рр. [1, с. 3; 2, с. 6] В. Стецкевич вважав, що було тільки два історіографічних періоди: радянський (40–80-ті роки ХХ ст.) та сучасний (з другої половини 80-х рр. до сьогодні). У межах радянського періоду вчений виділив три етапи: а) період війни; б) перше повоєнне десятиріччя; в) друга половина 50-х – перша половина 80-х рр. [8, с. 45]

Ми погоджуємося з дослідниками, які головним критерієм періодизації історіографії історії антифашистської боротьби вважали не наукові звершення, а зміну влади. У часи СРСР цей критерій формулювався так: «розвиток історичної науки, а з нею й історіографії йшов у загальному руслі розвитку радянського суспільства в цілому» [5, с. 29]. Влада визначала зміст і напрями досліджень, ретельно контролювала результати наукових пошуків. Активізація дослідницької діяльності відбувалася, як правило, не природним чином, а внаслідок вказівок влади. М. Коваль зазначав з цього приводу, що «мутація» радянської історіографії відбувалася «під Сталіна», затим «під Хрущова», і врешті – «під Брежнєва» [4, с. 5].

Крім того, у воєнний період до наукового осмислення історії руху Опору ще не дійшло, були зроблені лише початкові кроки в описанні подій. Слід також додати, що література воєнних років мала здебільшого пропагандистський і публіцистичний характер, спрямовувалася на підтримку позитивного настрою армії та мобілізацію населення на активну боротьбу, а не на встановлення наукової істини. Для історичної науки вона мала цінність лише в плані накопичення емпіричних матеріалів. Тому літературу воєнного періоду ми класифікуємо не як наукові праці, а як письмові джерела.

Отже, ми вважаємо, що радянська періодизація загалом відповідає особливостям розвитку історіографії теми часів існування СРСР, оскільки в її основу покладено визначальний політичний критерій. Радянський період історіографії

поділяють на кілька етапів, хронологічні межі яких залишаються дискусійними. Ми пропонуємо таку періодизацію етапів радянського періоду історіографії історії руху Опору: 1) 1945 р. – перша пол. 1950-х рр.; 2) друга пол. 1950-х – перша пол. 1960-х рр.; 3) друга пол. 1960-х – 1991 рр.

Початковий період характеризувався процесом накопичення джерел, первинною обробкою фактичного матеріалу, результатом яких стала поява публікацій у науковій періодиці, захистом перших дисертацій з історії радянського руху Опору та виходом перших наукових монографій. Створена у 1942 р. при АН УРСР Комісія з історії Великої Вітчизняної війни на чолі з академіком І. Мінцем спрямувала свою діяльність на збирання й опрацювання документальних джерел. Згідно з планом роботи Комісії, мало бути оприлюднено 20–25 томів документальних збірників, які б відображали історію всіх областей республіки; підготовлено понад 100 монографій з історії війни. Крім того, було визначено перспективні напрями наукових пошуків і тематику майбутніх дисертаційних досліджень. Хоча не все з запланового вдалося здійснити, але до моменту несподіваного припинення роботи Комісії у 1949 р. зроблено було чимало. Зокрема, члени секції партизанського руху Комісії з історії Великої Вітчизняної війни застенографували спогади 158 командирів і комісарів партизанських загонів та з'єднань, побачили світ матеріали про злочини німецьких окупантів в Україні та збірники документів з історії окремих областей воєнної доби [8, с. 51]. Спеціальні комісії для збирання і систематизації документів були створені і на місцях, при обкомах, міськкомках, райкомках компартії та комсомолу.

У 1940–1950-х рр. радянські історики здійснили перші дослідження найважливіших подій і зробили опис деяких з них. Загальною рисою цієї літератури було не стільки відображення найважливіших подій і періодів антифашистської боротьби, скільки їх оцінка і тлумачення на основі сталінської концепції історії Великої Вітчизняної війни, викладеної у праці Й. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу» [7]. Її наріжним каменем стало недопущення думки про прорахунки керівництва СРСР. Серед головних засад сталінської концепції відзначимо ті, котрі стосувалися партизанського руху: перевага соціалістичного устрою над капіталістичним; дружба народів СРСР; ідейно-політична єдність, патріотизм і масовий героїзм радянських людей; несприйняття населенням окупованих територій нацистської ідеології та окупаційного режиму; всенародний характер боротьби проти загарбників.

Найбільш плідними в радянській історіографії руху Опору стали 1966–1991 рр., позначені кількісним і тематичним розмаїттям. На цьому етапі історики активізували вивчення руху Опору в усьому розмаїтті його проявів на прикладі різних регіонів УРСР. На відміну від публікацій попередніх історіографічних періодів, у монографіях та статтях цього часу доволі детально розкривався процес формування підпільних організацій і партизанських загонів, їх соціальний склад, озброєння, способи організації, тактика, взаємозв'язки. Пожвавився інтерес до дослідження матеріального забезпечення, побуту антифашистів. Стала можливою наукова дискусія з деяких аспектів проблеми: загальна і регіональна періодизація розвитку партизанського руху; семантика термінів «партизанська війна», «партизанський рух»; кількісні показники «малої війни». Натомість такі аксіоми як всенародний характер партизанського руху і керівна роль компартії жодним дискусіям не підлягали.

Наприкінці вказаного періоду завдяки горбачовській «перебудові» ідеологічний тиск на науку зменшується, допускається обмежений плюралізм думок, полегшується доступ до архівів, відкриваються можливості для ознайомлення з напрацюваннями зарубіжних істориків. Наслідком змін стає бум історичних публікацій у періодичних виданнях наукового і популярного характеру. Попри значні зміни в суспільстві і науці, більшість публікацій цього часу за інерцією зберігала методологію, тематику і стилістику часів «застою». Спостерігалось

поєднання нових та старих методологічних підходів. Тому роки «перебудови» стали не окремим історіографічним періодом у студіях з історії руху Опору, а останнім, перехідним, етапом третього періоду.

Проведена в останній історіографічний період дослідницька робота стала найбільш результативною за весь час існування радянської історичної науки. Попри названі недоліки, рівень емпіричних досліджень з історії радянського руху Опору виконувався на доволі високому рівні, а масив нагромаджених фактів заклав фундамент для створення праць, які охоплювали територію всієї України, теоретичного осмислення напрацьованого, окреслювали проблематику подальших досліджень. Однак, поряд зі здобутками, створені наукові праці мали недоліки, притаманні всій радянській історіографії. На даний момент вони суттєво застаріли і не повністю відповідають сучасним вимогам до наукової літератури. Зокрема, у цих працях майже не приділялася увага помилкам і недолікам у діяльності антифашистів, мало висвітлені питання повсякденного життя учасників партизанських загонів і підпільних організацій. Поведінка борців із загарбниками в них надміру героїзована і романтизована.

Необхідно зазначити, що за півстоліття радянське історіописання пройшло шлях від перших розвідок до багатотомних фундаментальних академічних видань. Основними напрямками, в яких розвивалися дослідження з історії антифашистської боротьби, стали праці партійно-історичного, проблемно-історичного, локально-історичного та синтетичного плану. Побачили світ понад дві тисячі статей, 90 дисертацій та 150 монографій [6, с. 185].

Таким чином, упродовж 1945–1991 рр. радянським історикам вдалося зібрати та вивчити величезний фактичний матеріал, зробити важливі узагальнення, загалом відобразити історію радянського підпільно-партизанського руху і розпочати його теоретичне осмислення.

Разом з тим, не всі аспекти історії руху Опору в Україні були вивчені радянськими істориками в достатній мірі. З погляду сьогодення значна частина висновків радянських учених застаріла, а фактографічна база потребувала суттєвого уточнення і розширення.

Спеціального і більш глибокого дослідження потребувала залежність завдань і форм боротьби антифашистів від особливостей окупаційного режиму і ситуації на фронті. Повнішого висвітлення чекали питання агітаційно-пропагандистської, бойової, економічної боротьби, кількісного та якісного складу партизанських формувань і підпільних організацій. Особливої уваги істориків заслуговували соціальна база радянського руху Опору; співвідношення стихійності й організованості в русі Опору; структура комуністичного підпілля та її зміни в ході боротьби; рівень постачання й оснащеності антифашистів; антипартизанські заходи карателів; роль десантних груп в розвитку партизанського руху; втрати «народних месників» тощо. Недостатньо розробленими залишалися психологія учасників Опору, їх мотивація до боротьби, питання партизанської і підпільної повсякденності. З точки зору хронології повніше відображені в літературі події 1943–1944 рр., натомість менше дослідженими виявилися перші етапи розвитку руху Опору в 1941–1942 рр. Підлягали уточненню підсумкові дані про результати антифашистської боротьби. На узбіччі дослідницької уваги опинилися проблеми історичної антропології. За ці завдання довелося братися вже сучасній українській історіографії.

Література

1. Абакумова В. І. Окупаційний режим та антифашистський рух опору на Луганщині (1941–1943 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «історія України». Луганськ, 2004. 24 с.

2. Головка М. А. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «історія України». Київ, 2005. 29 с.

3. Клоков В. И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941–1945. Историографический очерк. Київ: Наук. думка, 1978. 123 с.
4. Коваль М. В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодні. Роздуми історика // Укр. іст. журн. 1995. № 3. С. 3–22.
5. Логунова Т. А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск. 1941–1945. Москва: МГУ, 1985. 128 с.
6. Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми. Дніпро: Герда, 2017. 460 с.
7. Сталин И. В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. Москва: Госполитиздат, 1947. 207 с.
8. Стецкевич В. Радянська історіографія Другої світової війни // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Київ: Наук. думка, 2011. Кн. 1. С. 43–82.
9. Шайкан В. А. КПСС – організатор і керівник комуністического підполья в Придніпров'є в годы Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.): дисс... канд. ист. наук. Днепрпетровск, 1989. 241 с.

УДК 821.161,2-1.191(092)

ОБРАЗ ТЮРМИ В «КАМЕРНИХ МОТИВАХ» ІВАНА СВІТЛИЧНОГО

Ганна Токмань,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Статтю присвячено поезії дисидента Івана Світличного. Дослідниця характеризує образ тюрми в сонетах І. Світличного. Увагу сфокусовано на екзистенціальному смислі тексту. Стаття містить інтерпретацію художнього тексту, поєднану з історичним і біографічним контекстами. Тюрма як образ має такі взаємопов'язані смисли, як будівля для покарання, країна з тоталітарним режимом, внутрішнє «Я» духовно підкореної людини.

Ключові слова: поезія, дисидент, образ тюрми, екзистенціальний смисл, контекст, тоталітаризм, духовне підкорення.

The article is devoted to the poetry of dissident Ivan Svitlychny. The researcher characterizes the image of the prison in I. Svitlychny's sonnets. Attention is focused on the existential meaning of the text. The article contains an interpretation of the literary text, combined with historical and biographical contexts. Prison as an image has such interconnected meanings as a building for punishment, a country with a totalitarian regime, the inner «I» of a spiritually subdued person.

Keywords: poetry, dissident, prison image, existential meaning, context, totalitarianism, spiritual subjugation.

Іван Олексійович Світличний (1929-1992) був репресований комуністичним режимом: науковця, літературного критика, дисидента ув'язнили 1965 р.: перебував за ґратами з 1.09.1965 по 30.04.1966; удруге 1972 р., вирок: 7 років концтаборів суворого режиму і 5 років заслання, був у неволі з 12.01.1972 по 23.01.1983. Тяжкі випробування не зламали дух мужнього українця, але знищили здоров'я (після інсульту вже не одужав).

В ув'язненні яскраво виявився поетичний талант Івана Олексійовича; Михайлина Коцюбинська тлумачить явище табірної поезії «як торжество духовної суверенності людини (нерідко саме там, в екстремальних умовах, і відкриваються її творчі потенції) і внутрішнього опору тискові й сваволі» [1, с. 19].

У циклі «Камерні мотиви», який є об'єктом цього дослідження, автор обрав форму сонета (точніше, сонетино), Іван Кошелівець так пояснив цей вибір: «Зда-